

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

“ביכורי חינוך”

(סיום)

תכנית הפרסומים של החברה

בעת ובעונה אחת עם תרגום התנ"ך יזמה החברה שורה של פרסומים, ולא לחינם קראו לספר הראשון שהוציאו “ביכורי חינוך”. לא הייתה כוונתם — כפי שנראה להלן — שזהו הספר הראשון ללימוד הלשון העברית, ובמקביל לה ללימוד השפה ההולנדית. “ביכורי חינוך” שימש כפרסום בכורה של החברה, והיוזמים קיוו שיצליחו להחתים אנשים רבים על סדרת ספרי החינוך שהמו”ל עתיד להוציא. על כן ראו בספר זה מעין פרוספקט והטעימו, שהספר הוא דוגמה לכל הסדרה. להבהרת מטרות החברה ניתן בספר מבוא מעניין הכתוב כולו ברוח האמנציפציה. לאחר שהבהירו המחברים את חשיבותו של החינוך המקנה לנוער חכמה ומושגים גולים לדרכו בחיים, הם ממשיכים:

והנה יתר על כל יושבי שאר ארצות אירוֹפּה, עלינו יושבי מלכות הוללנד נד להשגיח בכל תוקף ועז על הדבר הזה. כי לצדק ימלוך מלך, הוא מלכנו החסיד לוד־ויק נפול־יאון ירֶה, אשר בבואו שבת על כסא מלכותו אמר בפה מלא: כשרון המעשים והחכמות המה בממלכתי ירימו ראש ואין הבדל לפני בין האמונות „השונות“: ולא נכחד מאתנו, אף ידענו נאמנה, כי מוצא שפתיו לא שינה, ולא יבדיל בינינו לשאר יושבי הארץ. גם עינינו הרואות בכל יום ויום עין בעין, ומתוך כתב הדת על אודות היהודים²⁴ נראהו ביתר שאת וביתר עז כי רצונו לתקן את מדותינו ולשוננו, למען לא נהיה לבוה, בהראות כעם בנוי ושסוי נבדל מכל יושבי המלכות הזאת.

המצב בתחום החינוך הוא ככי רע:

... כי אין איש שם על לב ואין מבין כי מורי ילדי בני ישראל במלכות הזאת רובם לא יבינו את לשון הארץ הזאת, גם אינם יודעים ללמד לתלמידים את לשוננו הקדושה כפי הדקדוק.

24. הכוונה להחלטת המלך מ־12 בספטמבר 1808 להקמת הוועד העליון של הקהילות בהולנד (Opper-Consistorie). מתוך הגדרת התפקיד ברור, שהמלך ראה בוועד זה מכשיר לקידום תכניותיו לגבי היהודים: „על הוועד העליון... לשים לב לשיפור מצבם האזרחי של היהודים, או בני ישראל, להפסיק את הקבצנות, לעודד אותם לפרנסות הגונות ומועילות וכו'“. אבל ייתכן, שהנוסח הוכן בידי יועציו היהודיים של המלך, שכולם נמנו עם תנועת האמנציפציה. דברי ההוקרה למלך ב„ביכורי החינוך“ אמנם מקובלים באותו זמן בכל הארצות, אבל נראה שהמלך התעניין באמת בגורל היהודים בממלכתו. כשנאלץ להתפטר, והקיסר סיפח את הולנד לצרפת, הורע מיד מצבם של היהודים.

אין הם באים בטענות אל המורים: אלה לא קיבלו הכשרה מתאימה, ודאגות הפרנסה מונעות מהם להשתלם במקצועם. אבל עובדה היא שגדל דור של עמי הארצות: וכל שאר הנערים אחרי לכתם זמן שמונה או תשע שנים בבית הספר יצאו משם כבן ארבע עשרה שנה מבלי דעת תרגום פסוק אחד בתורה. גם לא יבינו לכלכל דבריהם במליצה נכונה בלשון הארץ, אף כי דברים נשגבים מזה. ומה נוסף עוד לדבר. נמשיל את מעמד החינוך כעת בארצות צרפת, איטאליא, אשכנז וברטאניין וכו' למעמדו בארצנו זאת, ונראה כי כולם כבר הגיעו למדרגה גדולה מאשר הגענו אליה אנחנו.

לפי התכנית עתידיים לצאת במשך שנה 40 גיליונות דפוס (בחוברות של 3 או 4 גיליונות כל אחת), והחותמים ישלמו 6 פלורנינים. המו"ל וחברי האגודה מדגישים, שסכום זה מוכיח, שאין פניהם לרווח. אנו מאמינים להם, אע"פ שבאותם הימים היה זה סכום נכבד מאוד. על הצלחת ההרשמה אין אנו יודעים דבר. החברה הייתה פעילה מאוד, עד שסופחה הולנד לצרפת²⁵. עם שינוי התנאים המדיניים והתמוטטות המו"ל הוריו הקיץ הקץ גם על החברה והיא לא הספיקה להשלים את תכניתה.

25. פרסומי החברה מלבד ביכורי חינוך באותה שנה היו:

(1) יסודות המקרא מאת H. Somerhausen (2 חלקים);

(2) רשימת האותיות העבריות;

(3) לקט טוב, מתורגם מאנגלית להולנדית;

(4) קובץ ספרותי בהולנדית.

תוכן הספר

הספר „ביכורי חינוך“ הוא מעין אנתולוגיה מתוך הספרים שחשבה החברה להוציא לאור. על כך מעיד תוכן העניינים:

דעת הלשון

אוצר מלים (רשימת מלים)
וכוחים (השיחות שדנו בהם לעיל)
מגילות ספר (שתי דוגמות של מכתבים)
אל הילדים (שני שירים מתורגמים מספר לימוד כללי בלשון ההולנדית)
משלים (תרגום פתגמים מהולנדית לעברית)
מכתב (תרגום מכתם הולנדי לעברית)

דעת האמונה

תורה ומצוה (מובא רק החלק השמיני, העוסק בשבת ומועדים, או בלשון הספר: „משפטי הזמנים“)
תולדות הימים: ספור גרוש ספרד

דעת המוסר

חובות האדם

א. מקצת חובות האדם לארץ מולדתו ולמלכו
ב. דרכי מדות, מהדברים הנהוגים בעת האכילה
תהלה לאל (תרגום השיר „אדון עולם“ להולנדית)
סקירה זו של תוכן החוברת המכילה בס"ה 54 עמודים בתבנית קטנה מראה, שמדובר כאן בדוגמות, ולא בספר לימוד שיטתי. ההיקף הרחב של הנושאים מוכיח, שהיה בדעתם של חברי האגודה להוציא מערכת שלמה של ספרים,

שיעסקו בהוראת הלשון, בעיקרי האמונה ובתולדותיה ובנושאים כלליים, הנחוצים לאדם הרוצה להימנות עם החברה המודרנית. למפעל זה נרתמו חברים רבים: שם מחברו של כל קטע מסומן באות. לפי זה השתתפו בחלק העברי ארבעה מחברים, ובחלק ההולנדי שלושה²⁶.

הניסיון להוציא ספר דו-לשוני ולהחדיר בבת אחת את העברית ואת לשון המדינה אופייני הוא לתקופת האמנציפציה²⁷. וכך הדבר גם לגבי תוכן הספר, שהוא שיטתי ופרוגרמתי, ולא דידקטי. למעשה עשו המחברים מאמץ עקיב להביא לידי שימוש בספר לימוד את רעיונותיו של ב"ה ויזל על החינוך, כפי שהציעם ב"דברי שלום ואמת". גם לדברי ויזל מהווה ידיעת שתי השפות, העברית ושפת המדינה, על בורין את היסוד לכל החינוך. אמנם, למראית עין מועיד ויזל תפקידים שונים לשתי הלשונות בכתבו: "לשון הקודש עניין בפני עצמו, ולשון אשכנז עניין בפני עצמו, זה לדברי קודש האמונה והתורה, וזה לדברי העולם בעסקי משא ומתן ומנהגי בני האדם ולחכמות הנימוסיות והטבעיות והלימודיות". אבל בצדק מעיר ר' מאהלר, שוויזל בעצמו כלל הרבה יותר בלימוד העברית ממה שמרומז כאן, והמשיכילים שהמשיכו את מפעלו שאפו, שתהיה העברית שוות מעמד ללשון

26. השמות אינם ניתנים לזיהוי, הואיל והאותיות אינן מתאימות לשמות החברים הידועים לנו.

27. ראה Eisik Silberschlag, *Parapoetic Attitudes and Values in Early 19th Century Hebrew Poetry, Studies and Texts II*, Cambridge, Mass., 1964, p. 123

המדינה²⁸. בוודאי היה הדבר כך בהולנד מסיבות שונות. ההולנדית עצמה הייתה נתונה במצב של התגוננות כלפי הצרפתית, שניסו השליטים החדשים להשליט בגרורה הנכבשת. היהודים גם ראו את עצמם יותר מאשר באשכנז כאנשים בעלי תרבות גבוהה, אם כי שונה. אין תמה אפוא, שראו המשכילים את שתי השפות כמתאימות לכל התפקידים. משום כך רצו ללמד את העברית כשפת דיבור, ומכאן הניסיון לחבר את השיחון. למטרה זו שימשו גם הדוגמות של המכתבים המובאים בספר, אם כי אין בזה חידוש בפני עצמו²⁹. חשובה יותר מבחינה זו היא החלטת המחברים לבחור במבטא הספרדי, כפי שמסתבר מתוך המבוא³⁰. בהחלטה זו הודחו המחברים עם דעתו של אחד מהם, משה למנס, ששנה קודם לכן עודד פולמוס סוער בקהילת אמסטרדם ע"י הקונטרס „אמרה צרופה“, שניסה להוכיח בו את עדיפותו של המבטא הספרדי³¹.

28. ראה ר' מאהלר, דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, מרחביה 1954, חלק ב', ע' 74.

29. ר' למשל האגרון המפורסם של בוסקטורף, שיצא בבאול בשנת 1629.

30. הם מדברים שם על : kamets ועל kamets chatoef.

31. החוברות „מאמר אמרה צרופה“ יצאה באמשטרדם בשנת תקס"ח, ובאותה שנה הופיעו חוברות של מתנגדים : „דברי משרים“ ו„משיב חמה“ ; להגנתו כתב למנס את „רודף משרים“, ודוד פריכסלפר, שהואשם בהדחת למנס לסטייה זו מן המסורת של יהודי אשכנז, פרסם את הקונטרס „מענה רך“.

אחרי החלק הלשוני באים שני המדורים: דעת האמונה ודעת המוסר. הם תואמים את דרישותיו של ויזל, שלדעתו צריך חינוך הילדים להיפרד "לשתי מחלקות". "המחלקה האחת היא ללמדו תורת האדם, הן הידיעות הנימוסיות, דרכי המוסר והמידות הטובות וכו'", "והמחלקה השניה היא ללמדו תורת ה' שהן חוקי האלהים ותורותיו, דברים הנעלים משיקול דעת כל אדם"³². גם הקטעים המובאים בספר מראים, שהמחברים הלכו בעקבות רעיונותיו של ויזל. יתרה מזו, הבאת הקטע על גירוש ספרד נראית כסותרת את המגמה הכללית של הספר, ועל כן מוסיף אחד מחברי האגודה³³ דברי התנצלות:

הבאת המאמר הנ"ל מדברי ימי היהודים בתקופה מאוחרת נראית אולי מתאימה פחות מכדי להיכלל בין הקטעים שהורכב מהם ספר ניסיוני זה, הואיל והסיפור מכיל מאורעות היסטוריים, שאינם לכבוד האנושות ולכבוד חסידי הדת המטיפה לאהבה; אך, דווקא בתקופה כמו זאת שבה אנו חיים, שבה סובלנות בעיניי דת מהווה את יסוד החוקים החברתיים והאמנות, בולט — בניגוד לאותן המאות הקדומות — ביתר שאת, בעיקר בעיני בן ישראל, שבעבר נרדף לעתים כה רבות, כמה אושר היא (הסובלנות) מביאה, והיא משגת גם לו ומלמדת אותו משחר נעוריו את חובותיו כלפי בני הטבע ובני הארץ

32. ר' מכתב א, פרק א.

33. מחבר ההערה חותם באות U, ואין ספק שמדובר הוא ב-Ulman, בנו של הירץ אולמאן, מחבר ספר "חכמת השרשים", האג, 1781 (ראה D. S. van Zuiden, *De Hoogduitsche Joden* in 's Gravenhage, Den Haag 1913, p. 58—61).

שלו, ומעל לכול כלפי הממשלה, אשר בהתנתה הוא נהנה מחוקים אלו המביאים אושר; בעוד שעליו ללמוד כי מעשים כאלו מצד מלכים וממשלות מסוימות במאות הקודמות והמאותות יש לתלות בקנאות דתית מוטעית, שליבות משרתים ערמוניים ורודפי בצע של המדינה או של הדת. —[מתורגם מהולנדית.]

וכאילו הוא חושש, שגם אחרי הערה זו עדיין נשאר ספק בלבו של הקורא, הוא מפנה אותו אל העמודים הבאים הדנים בחובות האדם כלפי המלכות והחברה.

הבה נסתכל, איך המחתרים מתארים את החובות האלה שלא כוויזל, שלימד, כי "תורת האדם קודמת בזמן לחוקי־האלהים העליונים", והסיק מהשקפתו זו את המסקנה ההגיונית: "ככה תורת האדם תכין את הנפש, שתשתלם באחרית גם בלימודים העליונים שזכרנו"³⁴. לעומתו ספרנו מקדים את "דעת האמונה" ל"דעת המוסר". אך אין זה ההבדל היחיד, ולא החשוב ביותר. ויזל נימק את חובתו של היהודי לשרת את מולדתו (ז"א ארץ־מגוריו) ולכבד את מלכה — בטענה, שהקיסר יוסיפוס השני הביא לידי תמורה יסודית בחיי העם. ויזל גם מדגיש השכם והדגש, כי היהודים שרויים בגלות, ובגלל מצבם עליהם לעשות דברים רבים, שלא היה צורך בהם אילו היו חיים בארצם. אפילו הד קלוש מזה לא נשמע ב"ביכורי חינוך". בקטע הנקרא "מקצת חובות האדם לארץ מולדתו ולמלכו" אין זכר לעם ישראל, לבעית הגלות או לארץ־ישראל, ואהבת ה"מולדת" מובלטת ביותר אגב הנמקה: ...חובה עלינו לאהוב את ארץ מולדתנו מכל

34. ר דברי שלום ואמת, פרק א.

יתר הארצות, כי רבו כמו רבו הטובות אשר לה עלינו: היא הארץ או המדינה, שנולדנו או גדלנו בה, בה גרו אבותינו מימים ימימה ועליה נשב בטח ושאנן אין מחריה, כל יושביה לעם אחד יחשבו ובני אב ומושל אחד יקראו (ע' 83).

עוד יותר מתמיהים הם דברי ההטפה בנוגע לתובות "האדם" כלפי הממשל:

והיה כי תשאלני בני: מה הנה ראשית חוברתי ובמה אתרצה אל בני עמי וארצי? אשיבך דעה לאמור: ירא, כבוד, ואהוב את המלך אשר בו בחר ה' להיות מושל ארצך; שמור מצותיו ואל תט מאמרי פיו; נצור לשונך מדבר מאומה נגד כבודו וכבוד שריו ועבדיו" (ע' 44). לכן בני, גם אם יצא דבר המלכות ותנתן דת בכל המדינה אשר לא תבין מדוע נהייתה או אשר לפי ראות עיניך בלתי נקלה היא לשמרה ולעשותה, השמר והזהר מהיות כמתאונן לאמור: "קשה עלי מצות המלך לשמרה, נלאיתי נשוא המשא להריק מכספי אל גנזי המלך, או לצאת בצבא להשליך נפשי מנגד למען הפיק רצונו". אל בני! ככה יעשו כל בני מרי, תואנה הם מבקשים למען יוכלו לכת בשרירות לבם, והנה כל העוברים על פקודי מלכם, עוד מעט וגם רצון ממליכו לא ישמרו. השמר מהם ומהמונם, מנע רגלך מנתיבותם. ודע כי כאב מרחם על בניו ובני ביתו, כפעם בפעם ילדי היום יאיצוהו לכבוש רחמיו לרגעים, ובנפש נאנחה יגזר אומר ודברים בלתי נעימים על אנשי ביתו, כן מושל חסיד, בפיו ישים חק קשה על עבדיו, ובלבו ימר לו מהם (שם, ע' 44—46).

על מי נאמרו דברים אלו? על המלך-הטובה, לואי

נפוליאון, שהמליכו אחיו נגד רצונם של תושבי הארץ! ועל כגון זה נאמר: "המלך אשר בו בחר ה' להיות מושל ארצך!". הקריאה לאמון ולהכנעה ללא תנאי למלך לא הייתה מיותרת, כי באותה שנה גברה ההתנגדות למלך הזר. גם האזהרה, שיש לשלם את המסים שהמלך מטיל על תושבי הארץ, מובנת על רקע הזמן. הארץ נידלדלה תחת ידו הקשה של הכובש הצרפתי, ורבה הייתה ההתמרמרות על הנטל הכבד של המסים הישירים והעקיפים³⁵. גם הפסקה "או לצאת בצבא להשליך נפשי מנגד למען הפיק רצונו" הדו היא לדברים שנתרחשו בזמן שהופיע הספר. זה שנים אחדות הותר ליהודים להצטרף לצבא, אולם — כפי שמעיר אחד ההיסטוריונים — "היה בזה יותר ראייה לחוסר ההערכה כלפי הצבא מאשר טובלנות מיוחדת בנוגע ליהודים"³⁶. זמן לא

35. "אבל דווקא בשנות הממלכה (של לואי נפוליאון) נתגלגלה ההידרדרות הכלכלית, שכבר התחילה מזמן, לנקודה התחתונה ביותר" — כך מתואר המצב בהיסטוריה של הולנד *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Deel IX (Zeist 1956), Hoofdstuk III, p. 90. ראה גם Jan en Annie Romein, *De lage Landen bij de Zee*, Zeist 1961, vol. 3, p. 58.

מצבם של היהודים היה גרוע משל האוכלוסייה הכללית, ועל כך נכתבו תיאורים מרובים; ר' לאחרונה: S. Kleerekoper, *Het Joodse proletariaat in het Amsterdam van de 19e eeuw*, *Studia Rosenthaliana*, I, I (1967), p. 7—108.

36. H.J. Koenen, *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, Utrecht 1843, p. 382.

רב אחר פרסום הספר ³⁷ נתן המלך צו לתקים חטיבה יהודית מיוחדת (8 ביולי 1809) ודרש מן הרבנים שיטיפו על נושא זה בבתי הכנסת. באותה שעה הופיעה חוברת תעמולה מאת משה כהן בלינפנטי, ובה הוא מוכיח, שגם בעבר היו היהודים אנשי צבא אמיצים, ושעל כן מן הראוי, שיתנדבו יהודי הולנד לחטיבה היהודית ³⁸. הואיל וצו המלך הופיע רק חדשים מספר אחרי „ביכורי חינוך“, ואז כבר הייתה חוברתו של בלינפנטי מוכנה, יש להניח, שהיו למלך קשרים עם החוג של „חנוך לנער על פי דרכו“, ושניתן לבלינפנטי רמו על הדברים שעמדו להתרחש. מכאן וההערה בספרנו על השירות הצבאי, שלא היה מקובל ביותר על היהודים ³⁹.

Sprokkelmaand (Februari) 1809 ר' ³⁷

Aanmoediging aan de Hollandse Israëlieten tot het ³⁸

betreden van de voor hen geopende loopbaan van den krijgs-
dienst, door M.C.B.

מאבקם של המשכילים על זכות היהודים, המפוקפקת למדי, להתגייס לצבא התחיל כבר בימים הראשונים של הדיון על שוויון זכויות. האורח ה"פ ברומט כתב קונטרס, ובו הוא מביא הוכחות היסטוריות לזכות זו. ר' עכשיו על ויכוח מעניין זה: S.E. Bloemgarten, De Amster-
damse Joden gedurende de eerste jaren van de Bataafse Repub-
liek (1795—1798), *Studia Rosenthaliana*, vol. I, I, (January
1967), p. 84—88

³⁹. האיש שהיה מקשר בין אנשי „חנוך לנער“ ובין המלך היה המשפטן המפורסם יונס דניאל מאיר. בשנת 1808 נתמנה לעורך העיתון המלכותי, ובתפקיד זה היה כפוף במישרין למלך. הוא הרבה

מגמת המחברים היא ברורה: הם רוצים לחנך דור של יהודים, אשר ידמו בכול לשכניהם הנכרים. למטרה זו מוקדש גם המדור „דרכי מידות”. מפתיע היעדר כל הסתמכות על המקרא או על דברי חז”ל. הטקסט כאילו תורגם מספר לימוד כללי, אע”פ שראשי התבות שבסוף החלק העברי ותהולנדי מוכיחים, שהייתה כאן „יצירה מקורית”. משפטים אחדים יספיקו לנו כדי לעמוד על טיב מדור זה:

מכל הדברים אשר בהם יוכרו מדות איש ודרכיו אם נכוחים ונעימים הם אם לא, אין אחד אשר יציגם כמורכב לעיני כל הרואה באר היטב כהנהגת האדם על שלחנו בשבתו לאכול לחמו, הן בקרב ביתו בתוך משפחתו ובני ביתו, הן בחברת רעים ומיודעים, והן בבית איש זר אשר לא ממכריו הוא (ע' 46).

טרם שבתך לאכול בדוק נקביך למען לא תהי צריך לעמוד מן השלחן אשר כן לא יעשה...

אל תהי רגיל לשאול בתחילה מה המאכלים אשר יובאו, כי כן דרך ההוללים... (ע' 48).

להיפגש עם המלך, ועל אחת הפגישות ידוע לנו מתוך רשימותיו של בן זמנו, שגינה אותו על שנסע בשבת אל מעון הקיץ של המלך. מאיר נתמנה מטעם המלך בשנת 1809 ליו”ר ההנהגה של הקהילות המאוחדות (Opperconsistorie). באותם הימים היה מאיר פעיל מאוד בהכנסת רפורמות — בעיקר חיצוניות — בחיי היהודים. (ר' N. de Beneditty, *Leven en Werken van Mr. Jonas Daniel Meyer*, (Haarlem 1925, p. 21—24

על קשריו של מאיר עם אנשי „חנוך לנוער” מעיד גם מכתבו של אחד מנושיו של בלינפנטי, שפנה אל מאיר כדי לקבל תשלום בעד הדפסת תרגום התנ”ך (ר' J. Meijer, *Problematiek per Post*, p. 44).

לפעמים נראה שהמחברים נמנעים בכוונה ממטבע לשוני או מפסוק מקובל, כגון במשלים הבאים:

הפעולה היא היא תגיד על פועלה

אם לו תאות תהלה או תהלה (ע' 17) —

בעוד שהתרגום המילולי של הפתגם ההולנדי היה צריך להיות: לפום צערא אגרא.

במשל הבא יש סירוס פסוק מכוון:

הפתי לכל דבר מאמין הנהו.

מסתבר שהמחברים רצו להרגיל את תלמידיהם שלא להסתמך על פסוקים, אלא לחבר בעצמם את התרגום הנכון של הפתגם ההולנדי בביטוי חפשי בעברית.

סיכום

„ביכורי חינוך“ הוא ספר פרוגרמתי, המביע את דעותיהם של משכילי הולנד. הספר אינו חורג מספרות ההשכלה המקובלת, וכפי שראינו — המחברים בעצמם מדגישים עובדה זו: הם ושואפים לכך, שהחינוך בהולנד יתעלה לרמה שכבר הושגה בארצות אחרות, ועל כן בכוונתם להגיש לתלמידים שורה של חיבורים ברוח מודרנית. מה שנאמר על ספרי הלימוד בגרמניה „ספרי הלימוד השונים הבליתו גם במיוחד את החובות האזרחיות והנאמנות כלפי המדינה כחלק אינטגרלי של מצוות הדת“⁴⁰ — כאילו על ספר זה נאמר. כבר הצבענו על זיקת הספר לתורת החינוך

40. ראה מרדכי אליאב, החינוך היהודי בגרמניה בימי ההשכלה

והאמנציפציה, ירושלים תשכ״א, ע' 244.

של "דברי שלום ואמת". גם הדו־לשוניות המופגנת מקבילה לשאיפות שפעמו את יהדות מערב-אירופה של אותו זמן⁴¹. האם בכל זאת שונה ספרנו מספרי הלימוד שהופיעו בימי ההשכלה בגרמניה? בתשובה על שאלה זו אין אנו יכולים להסתפק בניתוח "ביכורי חינוך" בלבד. הרי לפנינו רק התחלה של מפעל, שהופסק מחמת תהפוכות הזמן. אך יש לנו יסוד להניח, כי לא בכול הלכו משכילי הולנד בדרך עמיתיהם בגרמניה. אליאב קובע, כי "מסוף המאה הי"ח גברה השקפה אחת — השקפתם של פרידלנדר, א' וולפסון, בן־חוד ואחרים — כי יש לטפח בעיקר את הלשון הגרמנית ולצמצם את מקום העברית בתכנית הלימודים"⁴². גם מעיר הוא, כי "הנטייה הפטריוטית גרמה גם לתופעה האופיינית של השמטת האמונה המשיחית והגעגועים לציון ממרבית הספרים להוראת הדת, לבל יתעורר חשד בנאמנותם למולדת, או לניסוחה בצורה מעורפלת מאוד⁴³. נטיות אלו אינן בולטות כל כך אצל האנשים שנטו שכמם למפעל זה. בעיקר למנס, שהיה האיש המוכשר ביותר בחבורה, לא נלאה במלחמתו למען העברית ולא עברו ימים רבים, ונמצאה באמסטרדם

41. ר' רות קסטנברג-גלדשטיין, אופייה הלאומי של השכלת פראג, מולד, 201—202 (תמוז—אב תשכ"ה), ע' 221—233. מובאות שם הוכחות לנטיות לאומיות יהודיות בתקופה הראשונה של ההשכלה בצ'כיה. ראה גם מאמרה *A voice from the Prague Enlightenment*, בשנתון ליאו בק 1966, עמ' 295—304.

42. ר' אליאב, שם, 162.

43. שם, שם, ע' 244.

קבוצה לא קטנה שהתמסרה לטיפוח העברית, ונוסדה חברת "תועלת"⁴⁴. גם הניסיון שנעשה ב"ביכורי חינוך" להורות את הלשון העברית כלשון חיה ובכלים מודרניים, תאם מטרה זו. על כן לא נראית לי ביקורתו של מאהלר על אגודת "חנוך לנער על פי דרכו". מאהלר טוען, שהאגודה הייתה זרועה של הנהגת הקהילה, שהבינה "שהאמצעי המעולה והבדוק ביותר להפצת ההולאנדית ולעקירת יידיש מקרב האוכלוסיה היהודית אינו אלא חינוך הדור הצעיר בלשון המדינה"⁴⁵. אין ספק, שנכבדי הקהל ומשכילי הדור זלזלו ביידיש ופעלו לעקירתה. מאבק זה לא היה קל, ונמשך עשרות בשנים, ועוד במאה העשרים נשארו שרידי יידיש בלשון המדוברת של יהודי הולנד⁴⁶. אולם מאהלר מתעלם לחלוטין מאמונתם

44. חברת "תועלת" לא זכתה להערכה מתאימה בהיסטוריה של הספרות העברית. המונוגרפיה היחידה על חברה זו I. Maarsen, *Tongeleth*, Amsterdam 1925 אינה עוסקת בניתוח ספרותי של פרסומי החברה.

45. ר' מאהלר, שם, חלק א, ע' 247. גם בלומגרטן (שם, שם, ע' 80) מתפלמס עם מאהלר וקובע בצדק, שרמת הלשון העממית הייתה נמוכה מאוד, ומלבד זיכרונות ומאמרים פולמוסיים לא הופיעה כל ספרות בלשון זו. לעומת זאת הייתה קיימת מסורת של טיפוח העברית כלשון ספרותית בקהילה הספרדית, ובסוף המאה השמונה עשרה התקרבו תאשכנזים למסורת זו.

46. ר' על היידיש בהולנד H. Beem, *Jerosche*, Assen 1959.

המכיל פתגמים שנשארו עד ימינו בפיהם של יהודי הולנד. החלק השני של הספר, שיכיל מילון של השפה העממית, יצא לאור בקרוב.

של המשכילים באפשרות של תחיית העברית ומהתלהבותם
לרעיון זה. לא נראית לי הגישה הרומנטית, שרק על ידי
ושמירת היידיש ניתן לטפח את הלאומיות היהודית. עם
כל דבקותם באידיאלים של ההשכלה, כגון הפרדת הדת מן
המדינה — וכתוצאה מכך הפיכת הקיבוץ היהודי לכנסייה
דתית גרידא — ולמרות פטריוטיזם המופרז, ניסתה קבוצה
ניכרת של משכילי אמסטרדם לשמור על גחלת העברית
כשפת יצירה ספרותית. ומעשיהם במחצית הראשונה של
המאה הי"ט הוכיחו.